

Patrik Ouředník: *Europeana – stručné dějiny dvacátého věku*

— Giuli Lezhava —

Patrik Ouředník je na mezinárodní scéně znám jako mimořádně úspěšný spisovatel a překladatel. Poměrně pozdě odešel do emigrace a od roku 1985 žije v Paříži. Titul *Europeana* vydal v roce 2001 v Praze, publikovalo jej nakladatelství Paseka. Tato knížka, ač nevelkého objemu, brzy upoutala pozornost čtenářů a literátů a v *Lidových novinách* se stala knihou roku 2001. Spisovatel v ní předestřel mimořádně nezvyklou verzi dějin Evropy ve 20. století. Bohatý materiál, mnohostranný co do obsahu i výmluvnosti, je traktován pomocí originálního autorského stylu. Ironie a sarkasmus rozhodně nejsou české literatuře cizí a v tomto ohledu spisovatel domácí literární tradice nezradil – není mu vzdálený ani černý humor. Uvedme ukázkou:

A v některých městech byly pro ženy pořádány zvláštní kurzy o spalování mrtvol. [...] Učily se, jak zacházet se stroji na drcení kostí, jak zarovnávat jámu, do které se mrtvoly ukládaly, a jak prosívat půdu, aby se na té jámě daly později vysázet stromy. Stromy byly ve městech důležité, protože zaručovaly regeneraci kyslíku, a popel z mrtvol se mohl použít jako hnojivo do ovocných sadů a zeleninových zahrad, protože o organické hnojivo začínala být v Německu nouze. (Ouředník 2001: 23–25)

Myslíte si, že je faktická stránka přehnaná? Já se domnívám, že je pravdivá, protože lidská krutost a pragmatismus jsou bezmezné. V mém životě došlo k jedné zdánlivě bezvýznamné události, která se mi už na pořad vtiskla do paměti, a jak se zdá, dobře by se hodila i do *Europeany*. Už je to dávno, snad před čtyřiceti lety, kdy skupina mladých sovětských turistů z různých republik, mezi nimiž jsem byla i já, navštívila koncentrační tábor v Mauthausenu. Ten už byl samozřejmě mimo provoz a okolo něj byl v celém areálu zřízen ovocný sad; i dnes tam nejspíš bude. U jeho vchodu stojí pomník generála Karbiševa. Hluběji v areálu se tyčí komplex skulptur, věnovaný vzpomínce na zahynulé vězně, pokud se nepletu, jde o lidské kostry s rukama vztyčenýma k nebi. Bylo to opravdu dojemné. Všichni se vydali ke krematoriu. Já jsem odmítla – byla jsem moc mladá a všechno na mě strašně působilo. Přistoupila ke mně dívka z naší skupiny a povídá: „Pro tebe to asi nic neznamená, ale já tu mám pochovaného strýčka a celá tahle země je napojena krví našich.“ Řekla jsem jí pár soucitných slov a pak jsem dodala, že v té válce padlo také přes 400 000 Gruzínů. Do krematoria jsem vejít nemohla. K pomníku umučených vězňů jsme přinesli květiny. Dívka svého strýčka oplakávala, slzy na tváři. Pak nám dali čas na procházku sadem. Chodila pořád se mnou, patrně to měla za úkol. U jednoho stromu, který byl obtížen hruškami, najednou vyskočila, jednu hrušku (nebo to bylo jablko?) utrhla a s chutí se do ní zakousla. A druhou nabídla mně. Opáčila jsem, že ta půda je přece napojena krví, a ona se na mě jen podívala a chladně poodešla. Jmenovala se Maja, příjmení jsem zapomněla. Odpusťte mi tuto lyrickou odbočku, zdála se mi totiž být velmi ouředníkovská. Lidská duše je, jak říká jeden gruzínský básník, jako vír.

Podle mého názoru je *Europeana* spis postmoderní, se všemi rysy, jimiž se postmoderna vyznačuje – z hlediska narušené chronologie, dějového sledu atd. Směr přesně odpovídá zobrazení dějinných procesů, které přirozeně nejsou logicky posloupné a skládají se z rozporuplných a vzájemně se popírajících událostí a dějů. *Europeanu* si nepřetete pomalu, text je rychlý, čtenář se ho snaží co nejrychleji „dohnat“. V souvislosti s tím autor v jednom rozhovoru uvedl: „Co je charakteristické, klíčové slovo pro dvacáté století? Nesporně rychlost. A to pro mě znamenalo: Pusť se do psaní rychlého textu“ (Ouředník 2005). A cíle bylo opravdu dosaženo.

Další zvláštností 20. století byl podle autora infantilismus ve všech svých projevech, proto píše „žákovským“ jazykem, jazykem studenta, který se snaží správně napsat úkol – a je tomu opravdu tak, ačkoli se mi zdá, že mnohá místa výkladu spíše připomínají připírání klepů:

Někteří historikové později říkali, že dvacáté století začalo vlastně až v roce 1914, když vypukla válka [...]. Ale jiní historikové říkali, že dvacáté století začalo ve skutečnosti dřív, že na jeho počátku stála průmyslová revoluce [...]. První světové válce se také říkalo zákopová [...]. (Ouředník 2001: 8, 9, 11)

[...] Němci říkali, že přirozenými nositeli evropské civilizace jsou oni, protože umějí válčit a obchodovat, ale také pořádat družné zábavy. A Francouzi že jsou namyšlení a Angličané nadutí a Slované že nemají pořádný jazyk, a jazyk že je duše národa, a Slované žádný národ ani stát nepotřebují, protože by jim to jenom zamotalo hlavu. A Slované zase říkali, že to není pravda, že ve skutečnosti mají jazyk, který je ze všech nejstarší, a že se to dá snadno dokázat. A Rusové říkali, že celá Evropa je v úpadku a že katolíci a protestanti Evropu úplně zkazili, a navrhovali, že vyženou Turky z Cařihradu a pak že připojí Evropu k Rusku, aby byla zachráněna víra. (ibid.: 10)

Takových míst je v textu velké množství. Domníváme se, že jde o velmi chytrý, cílevědomý umělecký postup, který dává autorovi možnost zbavit se odpovědnosti za řečené a slyšené a neprohlubovat fakticitu – jeho cíl představuje zdůraznění těch otázek a jevů, které doposud nebyly předmětem široké diskuse či byly skryté. Spisovatel nepolitizuje události, třebaže se nevyhýbá politickým i nepolitickým událostem, které měly vliv na společnost a dějiny Evropy 20. století, nýbrž zve čtenáře k zamyšlení, analýze, a možná i varuje. I tady byl, myslím, cíl dosažen. Někteří jsou pobouřeni: „Copak je možné, aby to všechno byla pravda?“, jiní si myslí, že tomu tak opravdu je, a ještě jiní říkají, že fakta jsou tu značně přehnaná. A právě proto můžeme dojít k závěru, že cíl, který si autor stanovil – totiž vést čtenáře k vystřízlivění a zamyšlení – byl dosažen. A co se týče hyperbolizace faktů, je to, jak známo, umělecký postup, pomocí kterého se spisovatel snaží připoutat pozornost k významu kladených otázek. Pokud jde o zveličování faktů a možné výmysly, předkládám vaší pozornosti následující ukázkou:

O konečném řešení židovské otázky začali nacisté uvažovat v roce 1940, když se rozhodli deportovat všechny evropské Židy na Madagaskar. [...] a zhruba devět milionů Židů mělo být deportováno na Madagaskar, kde měly být zřízeny rezervace s vnitřní samosprávou, a Židé by tam byli mezi svými a postupně by úplně zdegenerovali [...]. (ibid.: 35)

A [komunisti; pozn. G. L.] [...] v roce 1934 vymysleli rezervace pro Židy a vyzvali všechny sovětské Židy, aby se tam nastěhovali. Rezervace ležela na hranicích s Čínou v kraji Chabarovka a v zimě tam klesala teplota na -40° , a komunisté říkali, že to není rezervace, ale autonomní oblast, kde můžou být Židé mezi svými a mít vlastní samosprávu. (ibid.: 39)

Jak vidíte – a setkáváme se s tím na mnoha místech – komunisté a nacisté jsou prezentováni jako dvě strany téže mince. Já osobně v těchto pasážích žádné přehánění nevidím a nemyslím si, že by historie s Madagaskarem byla vymyšlená. Z jedné prosté příčiny: pokud jde o řešení komunistů, dobře si pamatuji dobu, kdy na daleké Sibiři existovala autonomní oblast, její centrum se jmenovalo Birobidžan a Židé tam byli přesídlení násilím. Ostatně témata deportace a genocidy bohužel nepatří jen do učebnic dějepisu, jejich historie ještě neskončila. I dnes se setkáváme s případy genocidy a etnických čistek, dokonce i v Gruzii. Následkem cíleně rozpoutané války došlo k vyhnání etnických Gruzínů z Abcházie a takzvané Jižní Osetie – přibližně 400 000 lidí tak přišlo o právo na život v rodném kraji a stalo se uprchlíky ve vlastní zemi. Tato otázka dodnes představuje problém, na jehož řešení obyvatelé Gruzie čekají.

Europeana je dílo širokého záběru, zahrnuje nejen události a společenské vývojové tendence mezi první a druhou světovou válkou, ale týká se i nejnovějších problémů naší současnosti. A nejen to – dá se říci, že kniha je také historií vývoje evropského životního stylu, jehož etapy jsou popsány s velkým humorem a ironií. Uvedme příklad:

[...] A na konci století se lidé ve vyspělých zemích koupali a sprchovali dvakrát denně nebo i častěji, a všichni měli splachovací záchody a trhací toaletní papír. Trhací toaletní papír vymyslel jeden švýcarský papírník v roce 1901, v den, kdy švýcarská vláda vydala Itálii anarchistu, který byl podezřelý z atentátu na italského krále, a v novinách stálo, že je to nenápadný, ale důležitý vynález. (ibid.: 20)

Jak už jsem uvedla, autor se dotýká různých sfér lidské činnosti, které jsou vzájemně propletené, a často se tak v sousedství vážného problému probírají případy napohled nepatřičné, jejich chronologie se může obracet. Avšak pokud se nad tím zamyslíme hlouběji, pochopíme, že společně tyto problémy vytvářejí jednotný obraz společnosti a dávají čtenáři možnost dívat se na společenské jevy ze širšího úhlu.

Po otázce sterilizace neplnohodnotných a asociálních „živlů“ (podrobně se vypočítává, kde a kdy byly přijaty příslušné zákony a na jaké kategorie lidí se vztahovaly) bezprostředně následuje příběh panenky Barbie. Podobně přechází vyprávění o památnících holokaustu do líčení otázky podstatného zviditelnění sexu ve 20. století. Takovéto náhlé přechody od jednoho problému k problému zcela jinému poskytují jednak širší obraz vývoje společnosti, jednak je můžeme číst s větším potěšením, tím spíše, že jsou napsány s humorem a pregnantně.

V souvislosti s tím si vzpomínám na jeden telemost v Sovětském svazu v osmdesátých letech. Z Ameriky pořad moderoval, pokud se nepletu, novinář Donahue, ze sovětské strany Pozner. Když Američané položili otázku, jaký je v Sovětském svazu sex, jedna z účastnic vyskočila a zaúpěla: „V Sovětském svazu není žádný sex.“ Ten pořad by si všichni dobře vybavili. Byl to jeden z ukazatelů stavu společnosti. I já zůstávám věrna svému autorovi a stále odbočuji od hlavní linie.

V knize autor ozřejmuje takové otázky, jako jsou provádění eutanazie, eugeniky, pokusy na člověku a další antihumánní zákony a principy, které byly přijímány, a i dnes jsou asi akceptovány, za příčinou zdokonalení člověka. Tato témata byla pro širokou diskusi uzavřená. Takové „výdobytky“ totiž často vyjevují absurditu idejí a sklon člověka ke krutosti:

A hodně biologů a genetiků a psychiatrů a antropologů mělo za to, že eugenika je vedle elektřiny největším přínosem moderní vědy lidstvu a podobně jako elektřina přetvořila materiální podmínky lidí a umožnila světu vstoupit do nové epochy, eugenika zase radikálně přetvoří biologickou základnu společnosti a umožní světu vstoupit do nové éry. Ale někteří eugenikové říkali, že sterilizace jsou k ničemu, a vypočítali, že by bylo zapotřebí dvaadvaceti generací, aby se celkový počet bláznů a psychopatů snížil o 0,9 %, a dalších devadesáti generací, aby se zastoupení bláznů a psychopatů ve společnosti stabilizovalo na jedné statisícině. A říkali, že je třeba najít nějaký rychlejší prostředek, jak učinit lidstvo zdravější.

(ibid.: 43)

Historie lidstva je také zápasem myšlenek a v této knize malého formátu, která se tak lehce čte, je skryta velmi hluboká, a řekla bych filozofická myšlenka – fundamentální otázka po dvojí povaze člověka, dobrých a zlých principech a jejich sváru v něm. Není tu konečné vítězství dobra či zla, vítězství se střídavě přiklání na jednu ze stran. Nesouhlasím s názorem, že v knize je řeč jen o tragických událostech

20. století a o hrůzách první a druhé světové války. Autor tvrdí, že chtěl „ukázat 20. století jako literární formu (typ). Hlavní nebyly události, ale jaká syntax, jaká rétorika a jaký výraz byly pro něj charakteristické a jakým chápáním byly zveličovány“ (Ouředník 2005).

Vezměme si však zpět do ruky knihu, která originálně, a přitom lehce vypráví o vývoji v jedné části lidstva, totiž v křesťanské Evropě, a materiálově těžší ze zobecnění hrůz obou válek a také z různých oblastí lidské činnosti. Naštěstí už není světová válka, ale cožpak neexistují problémy, o nichž se v knize mluví? Kniha umožňuje generalizovat fakty – například diktatura (víme, co se děje na Kubě) a agrese jednoho národa proti druhému, malé války a uzurpace cizího území, války zcela jiného měřítka, ale pro malé národy tragické; záměrné, uvědomělé ponoukání dvou národů proti sobě třetím, který potom hraje roli zachránce. To se přece děje i dnes, a ne až tak daleko – v malé Gruzii, která se svým směřováním snaží přetvořit sebe sama ve svobodnou a tolerantní zemi: „[...] Každá zahraniční podpora je důležitá a je začasťe důležitější, než sám podporovatel tuší [...]. Důležité je pokračovat i na půdě evropských institucí, znovu a znovu vysvětlovat, že politika ústupků zlu zlo jenom podporuje“ (Havel 2009: 6).

Celou knihu prostupuje téma absurdity: absurdní jsou války, v nichž zcela absurdně hynou lidé, absurdní jsou mnohá vědecká řešení, která nepřinášejí žádné výsledky, absurdní je svět, kde se děje tolik absurdních věcí:

Na konci dvacátého století lidé přesně nevěděli, jestli mají slavit začátek nového tisíciletí v roce 2000, nebo až 2001. Pro lidi, kteří čekali na konec světa, to bylo důležité, ale většina lidí na konec světa nevěřila a bylo jim to fuk. Jiní lidé čekali na konec světa, ale mysleli si, že k němu dojde v nějaký úplně obyčejný den. A někteří křesťané říkali, že ve skutečnosti je stejně už rok 2004, protože Ježíš se narodil o čtyři roky dřív, než se traduje. A podle židovského kalendáře byl už rok 5760 a podle muslimského kalendáře byl teprve rok 1419, a také podle juliánského kalendáře bylo míň než podle gregoriánského, a proto také v roce 1917 vypukla Říjnová revoluce až v listopadu. A buddhistům to bylo taky fuk, protože podle buddhistického kalendáře byl rok 2542 buddhasakariánské éry a buddhisté byli spíš zvědaví, čím se stanou v příštím životě, žábou nebo kočkodanem atp. (Ouředník 2001: 16)

O této knize by bylo možné říci mnoho. Autor sáhl po obšírném a zajímavém materiálu, ale nejdůležitější bylo kladení a osvětlování

těch otázek, o nichž se, jak jsem uvedla, nahlas nemluvílo – o všech ostudných jevech, k nimž docházelo v Evropě 20. století, a nejen tam. Tak se čtenáři naskytl jasný pohled na společnost, na to, jací lidé v ní jsou a kam spěje. Autor ve čtenáři nezakládá iluze o budoucnosti. Je pacifista, což je cítit z jeho vztahu k válce, a nejen k ní. Vysmívá se ambicím národů, pohlíží na ně cynicky – ukazuje nám, jakých zločinů se dopouští mnoho národů vůči národům jiným. Obecně je autorův vztah k dějinám skeptický. Lidstvo v průběhu celé své existence jednou rukou buduje a druhou boží, je hnáno v kruhu, donekonečna se točí – existuje nějaký východ? Lidé, národy, společnosti i vědci stále tíhnou k společenské dokonalosti a za tímto cílem se často dopouštějí krutých přestupků vůči druhým i sobě samým. Člověk se není s to poučit ze svých chyb a honba za štěstím ho žene k sebedestrukci.

Patrik Ouředník je také známý překladatel, a jak sám poznamenává, překlad je doopravdy „avantýra“. Také já jsem několik měsíců bloudila v labyrintu hrůz *Europeany*, často se hořce usmívala, často se od srdce smála a po dokončení překladu mě dlouho pronásledoval dvojaký pocit rozhořčení i soucitu s lidstvem, jehož součástí všichni jsme. Možná bude napsána *Europeana 2*, Evropa a státy evropské budoucnosti to jistě umožní. Gruzínský překlad *Europeany* vyšel v roce 2009 ve Tbilisi v nakladatelství Pegas.

Prameny

OUŘEDNÍK, Patrik

2001 *Europeana. Stručné dějiny dvacátého věku* (Praha/Litomyšl: Paseka)

2009 *Europeana (meoce saukunis mokle istoria)*, přel. Giuli Lezhava (Tbilisi: Pegas)

Literatura

HAVEL, Václav

2009 „Přijal bych i Gruzii“, *Respekt* 20, č. 49, s. 58

OUŘEDNÍK, Patrik

2005 „Interview with Patrik Ouredník“ [rozhovor Céline Bourhis], *Context. A Forum for literary Arts and Culture*, č. 17, <http://www.dalkeyarchive.com/article/show/194> [přístup 31. 10. 2010]

ŠLAJCHRT, Viktor

2002 „Věčně beznadějně naděje“, *Respekt* 13, č. 8, s. 22

Patrik Ouředník *Europeana* – A Brief History of the Twentieth Century

In her short report the author analyzes Ouředník's *Europeana* (2001) and gives us some important conclusions: the book encompasses a broad range of issues, it touches on not only the events and development trends in European society between the First and Second World Wars, but also the problems of our contemporary life. Additionally, the book may also be said to represent the history of the European life-style and its stages, and it is written with great humour and irony. The author's attitude towards history is sceptical, as a man never learns lessons from his mistakes and the hunt for happiness "pushes him toward his possible annihilation". The book was translated into Georgian by the author of the report. It was published in 2009 by the Tbilisi publishing house Pegas.

Keywords

European history of the 20th century, essay, Patrik Ouředník, *Europeana*